

Література

1. Виклади давньослов'янських легенд, або Міфологія / [укладена Я. Ф. Головацьким]. – К. : Довіра, 1991. – 92 с.
2. Гадамер Г.-Г. Актуальность прекрасного / Г.-Г. Гадамер. – М. : Искусство, 1991. – 367 с.
3. Гринченко Б. Д. Изъ усть народа. Малорусские рассказы, сказки и пр. / Б. Д. Гринченко. – Черниговъ : Земская Типографія, 1901. – 488 с.
4. Драгоманов М. П. Малорусские народные предания / М. П. Драгоманов. – К., 1876.
5. Записки о Южной Руси / [издалъ П. Кулишъ]. – С.-Петербургъ : Въ Типографіи Александра Якобсона, 1856. – 354 с.
6. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія / М. І. Костомаров. – К. : Либідь, 1994. – 383 с.
7. Метлинский А. Объ истинномъ значеніи поэзіи / А. Метлинский. – Х., 1843. – 62 с.
8. Нечуй-Левицький І. С. Світогляд українського народу. Ескіз української міфології / І. С. Нечуй-Левицький. – К. : Обереги, 1992. – 87 с.

УДК 81'367.52:164.2:[81'367.332.7]:821.161.2

Р.Г.Шрамко

Ієрархія морфологічної реалізації предикатів стану сучасної української мови на формально-граматичному рівні (на матеріалі мовної практики П.Куліша)

У статті розглянуто проблему ієрархічності морфологічних варіантів реалізації предикатів фізичного та емоційно-психічного стану суб'єкта на формально-граматичному рівні речення зі структурними схемами $N_{nom} + V_f$, $N_{nom} + Adj$ та $N_{dat} + Adv$.

Ключові слова: предикат стану, формально-граматичний рівень, дієслово, прикметник, прислівник, морфологічний варіант, ієрархія.

В предложенной статье рассматривается проблема иерархии морфологической реализации предикатов физического и эмоционально-психического состояния субъекта на формально-грамматическом уровне предложения со структурными схемами $N_{nom} + V_f$, $N_{nom} + Adj$ и $N_{dat} + Adv$.

Ключевые слова: предикат состояния, формально-грамматический уровень, глагол, прилагательное, наречие, морфологический вариант, иерархия.

The article deals with the problem of morphological variants' hierarchy of physical and emotional state predicates in the formally-grammatical structure of sentences with $N_{nom} + V_f$, $N_{nom} + Adj$, and $N_{dat} + Adv$ structural schemes.

Key words: state predicate, formally-grammatical structure, verb, adjective, adverb, morphological variant, hierarchy.

Елементарне речення як складний знак, за визнанням більшості мовознавців, утворено знаками нижчого рангу – предикатним у поєднанні з непередикатним. Природа предиката регламентує, зокрема, кількість та якість аргументів, відношення між ними [1, с. 25, 32–33], а отже, предикат виступає домінантою речення як смислової і структурної одиниці синтаксису.

Проблему семантичної й морфологічної природи предикатів стану української мови на сучасному етапі функціонування лінгвістичної науки остаточно не розв'язано [3, с. 3]. Цей факт зумовлений значними розбіжностями в поглядах лінгвістів на суть і граматичні особливості лексем зі значенням стану, відсутністю чітких критеріїв їхнього виокремлення. Загальну характеристику семантичного класу предикатів стану знаходимо в роботах І.Р.Вихованця, М.В.Мірченка, К.Ф.Шульжука, Н.Б.Іваницької, Т.Б.Алісової, Н.М.Арват, Т.В.Булигіної, Ю.С.Степанова, Т.М.Смирнової, А.О.Камалової тощо. Окремі дослідження, присвячені морфологічним різновидам предикатів стану, виконано О.І.Леутою, П.П.Дрогомирецьким, З.Є.Ключниковою (дієслівні предикати стану), О.А.Семенюк (відприслівникові деривати стану), В.А.Тимковою, І.А.Пасічник (предикати стану – якісні прикметники) і т.д. Питання ієрархічності відношень у межах морфологічних варіантів предикатів стану дотепер чітко не окреслено, оскільки з-поміж дослідників немає загальноприйнятої думки щодо первісності граматичної реалізації таких предикатів на власне-синтаксичному рівні речення, тому виникає необхідність систематизації чинних концепцій. Цим зумовлений вибір теми дослідження та його актуальність.

Мета пропонованої роботи – вибудувати ієрархію відношень у системі морфологічних реалізацій предикатів стану української мови на формально-граматичному рівні. Для досягнення поставленої мети потрібно вирішити такі завдання:

- з'ясувати варіанти частиномовного вираження предикатів зі значенням стану сучасної української мови;
- схарактеризувати особливості морфологічних різновидів таких предикатів на власне-синтаксичному рівні їхнього функціонування;
- висвітлити ієрархічність у системі морфологічних реалізацій предикатів стану на граматичному рівні.

У системі мови предикатні знаки виступають компонентами зі значенням ознаки [1, с. 26]. "У кожній мові, – зауважує О.І.Леута, – де чітко і послідовно виявляється поділ на частини мови, поняття ознаки

виражається дієсловом (чи його формами), прикметником і прислівником. Дієслівні, ад'єктивні та інші ознакові імена в сучасній лінгвістиці з її гіпертрофованим інтересом до логічних аспектів функціональної мови і мовотворчості не розмежовуються, а вивчаються разом як семантичні предикати. У значенні ознакових частин мови переплітаються два ряди категорій: у прикметників – ознака і якість, властивість; у дієслів – ознака дії, стану; ... у прислівників – ознака другого ступеня. Таким чином, у природних мовах виділяється три різних категорії "ознаковості": ознака предмета, ознака події і ознака ознаки" [5, с. 23–24].

Протиставлення ієрархізують на граматичній осі "центральне ознакове слово – периферійне ознакове слово". Такий факт визначено загальним поділом частин української мови на центральні (іменник, дієслово) та периферійні (прикметник, прислівник, числівник). "Дієслово, займаючи в реченні центральну позицію і виражаючи ... стан, вказує тим самим на первинну функцію ознакових слів, а прикметник ... і прислівник, поширюючись на периферійні позиції речення і виражаючи відповідно ознаку предмета ... і ознаку ознаки, стосуються вторинних функцій ознакових слів" [2, с. 121–122]. Функціонування периферійних ознакових частин мови пов'язане з основними частинами мови і є наслідком нейтралізації в останніх їхніх семантичних, синтаксичних і морфологічних ознак [Там само].

В українському мовознавстві узвичаївся підхід до предикатів стану як семантичного класу, репрезентованого морфологічними одиницями із семантикою власне-стану (дієслівними та відприслівниковими дериватами-предикатами). Такий підхід відомий як вузький. Щодо іншого – широкого – підходу, то до предикатів стану зараховують також одиниці якісного й кількісного стану, що дає змогу створити загальну типологію предикатних лексем [3, с. 3–4].

На власне-семантичному рівні речення предикат фізичного й емоційно-психічного стану суб'єкта, експонуючи ознаку перебування (переживання) істотою-носієм певного стану, формує структурну схему $EP \rightarrow P$ (стану) + A (експерієнсив), де EP – елементарне речення, P – логічний предикат, A – аргумент-носій стану [1, с. 46]. На формально-граматичному рівні такий предикат зреалізований за допомогою морфологічних категорій дієслова, прикметника та прислівника. Ідеться про схеми на взірць $N_{nom} + V_f$, $N_{nom} + Adj$ та $N_{dat} + Adv$. Наприклад: *Збоку дивляться люде, дивуються, що блищить, сіяє, а в серце ніхто не загляне* [4, с. 139] – *Череваневі було якось дивно, що Гвинтовка наче іншим чоловіком зробився* [4, с. 140]; *Сумує та й сумує козак, бо чи статечна пак річ – ісповнити козацьку душу жінкою-квочкою та дітьми-писклятами?* [4, с. 82] – *Аж сумно стало Петрові, як розібрав, що-то воно єсть отся купа голоти* [4, с. 120];

Усі засмутились; не знали, що се з нею сталося [4, с. 105] – *А подорожні були якось смутнії* [4, с. 38] – *Смутно мені, – каже Божому Чоловікові, – що в світі ледащо панує, а добре за працю й за горе не має жодної нагороди!* [4, с. 173]; *Не жалували пани грошей для своєї пихи і потіхи* [4, с. 50] – *Може, старому й жаль стало сина, тільки не такий Шрам був батько, щоб дав кому догадатися* [4, с. 72]; – *Я радуюсь, що Господь послав мені таких гостей, а ви тільки охаєте та стогнете* [4, с. 48] – *Як почали по дворах поратись військова голота з запорожцями, то рад був інший, що з душею з міста вихопивсь* [4, с. 153] – *Усі злились у одно серце і в одну душу; і тяжко було всім, і якось радісно* [4, с. 171].

Традиційно виразниками стану вважають дієслова, хоча семантика стану для них є периферійнішою, ніж семантика дії. Ядром предикатів стану, як справедливо зауважує Н.В.Кавера, деякі мовознавці схильні вважати відприслівникові деривати зі значенням стану, дієслівним лексемам відводиться периферійна позиція [3, с. 4]. У процесі аналізу предикативних підкатегорій, зокрема категорії предиката стану, М.В.Мірченко доходить висновку, що "незаперечним фактом є визнання дієслівного предиката як основного носія активної валентності. Всі інші морфологічні різновиди орієнтовані щодо дієслівних" [7, с. 96]. Значення стану, на його думку, передає порівняно невелика група дієслівних предикатів (на зразок *бентежити, відкохати, мріяти, відмріяти, любити, розлюбити, ревнувати* і т.д.), а до центральної ланки предикатів стану він зараховує, услід за І.Р.Вихованцем, незмінні форми, які називають словами категорії стану, предикативними прислівниками, або ж відприслівниковими дериватами [7, с. 120].

У системі частиномовних реалізацій предиката на власне-синтаксичному рівні саме дієслівні предикати є найпоказовішим типом. Дієслово – це центральний клас ознакових слів, що виражають, окрім іншого, й стани, мають активну семантико-синтаксичну категорію валентності та виступають організаційним ядром елементарного простого речення [2, с. 217–218]. Стан належить до периферії семантики дієслова, але предикати стану набувають динамічних (процесуальних) характеристик. Наприклад: *Тіло потішається, як чоловік заїє, а душа помирає; от і все* [4, с. 51]; – *Васюта старий дурень, з його химери сміються козаки; а Іванець гетьманує тільки над п'яницями* [4, с. 71]; *Дивується князь, поглядаючи на таку компанію, і питається в гетьмана: – Чи в вас у Січі знай так бушують на бенкетах?* [4, с. 157]; *По полю не один віз з покаліченими кіньми валяється, не одна вдова плаче по мужові, не один бідаха, конуючи в крові, тужить, що не поліг під Берестечком* [4, с. 154]; *Дивиться Череваниха на брата і не йме очам своїм віри: що звідусюди надіходять непотішні вісті,*

усяке **тривожиться**, **сумує**, а йому про все байдуже, йому мов у казці кажуть про тих зрадливих запорожців да про тії чвари [4, с. 143]; А Василь Невольник, стоячи коло них, собі **радується**, похитуючи головою [4, с. 44]; Вернувся на подвір'є, аж там усі **веселяться** [4, с. 81]; **Не жалували** пани грошей для своєї пихи і потіхи [4, с. 50]; Василь Невольник голосно **журився**, на нього глядючи [4, с. 48]. Факти на підтвердження центральності вербатива в ієрархії предикатів стану знаходимо в роботах О.І.Леути: "Валентнісна специфіка дієслівного значення дала змогу лінгвістам надати йому особливого синтаксичного статусу, тобто дорівняти до значення згорнутого речення і поставити дієслово-предикат на ієрархічну вершину реченнєвої структури. Одновалентні абсолютивні лексеми фізичного (фізіологічного) й психічного стану суб'єкта складають ядро дієслів стану" [5, с. 38, 49, 123]. На основі аналізу структури і семантики дієслівних речень в українській мові цей учений говорить про значний вплив теорії вербоцентризму на побудову наукових концепцій синтаксистів XVIII–XX ст., у рамках якої дієслівне речення визначено як основний граматичний тип простого речення в синтаксичній системі української мови, а найтиповішою його репрезентацією виступає конструкція N – V_f [6, с. 30, 32]. Факти самої мови свідчать про той факт, що речення саме дієслівного типу займають у ній домінувальне місце [6, с. 57].

Периферійні ознакові слова (прикметники, прислівники) функціонують у структурі речення внаслідок зниження рангу предиката. Периферійність прикметника та прислівника виявляється в різних площинах мовної структури і має своєрідність стосовно кожної з цих частин мови. Визначальною семантичною особливістю прикметника є вираження ним статичної ознаки предмета [2, с. 122–124]. Предикати якісного стану слід кваліфікувати як семантико-морфологічний різновид предикатів стану, що реалізують семантику стану як постійну, у певному сприйнятті невід'ємну від предмета ознаку (на відміну від процесуальності дієслівних лексем стану). На основі аналізу предикатів якісного стану української мови вибудовано їхню детальну типологію, зокрема виокремлено й предикати на позначення фізичних (фізіологічних) якостей істот та одиниці, що передають внутрішні особливості суб'єкта, зумовлені емоційно-психічною сферою [3, с. 13–15]. Наприклад: – **Рад** я йому з щирого серця, – каже **Шрам**, – пошли йому, Господи, щастє й долю; тільки ж не пора тепер, щоб гуляти напідпитку [4, с. 59]; **Вірний мій слуго!** Ти ж чого **сумен?** [4, с. 554]; **Не вважай, що вона така смутна** сьогодні: скажу тільки слово, так зараз розвеселиться, да ще й через шаблю поскаче [4, с. 108]. Виконуючи предикативну роль, прикметник стоїть у функції присудка, яка є дієслівною позицією. Отже, можна говорити про синтаксичний ступінь

переходу прикметника в дієслово, оскільки предикативне вживання прикметникових форм є невласне-прикметниковим уживанням [2, с. 125–126]. Іншої думки дотримується М.В.Мірченко, який вважає, що "... якісні прикметники функціонально також наближені до дієслів. Фактично прикметник є мовним стереотипом, формою для вираження здійсненої колись і не актуалізованої тепер, уже застиглої предикації. На функціональну близькість форм дієслова і прикметника неодноразово вказували ще О.М.Пешковський, В.Виноградов, О.Шахматов, Дж.Лайонз та ін., які відзначали, що поряд з атрибутивною предикативна функція прикметників є такою ж основною, однак лише іноді це пов'язували з виникненням аналітичного дієслова" [7, с. 85–86].

Відприслівникові деривати, на думку багатьох лінгвістів, формують змістове ядро предикатів із семантикою стану. Такі концепції ґрунтуються на самій природі морфологічних одиниць, оскільки вони є типовими виразниками власне-стану. Між тим, слова категорії стану (за іншими поглядами, предикативні прислівники, безособово-предикативні слова, присудкові слова) відтворюють статичну, неконтрольовану, позбавлену динаміки та розвитку ситуацію, у якій хто- або що-небудь перебуває, переживає певний стан. Цю ситуацію зумовлюють якісь обставини, вона є наслідком певних дій і спрямована на істоту, здебільшого людину [3, с. 6].

І.Р.Вихованець аналізує такі утворення в контексті проблеми слів категорії стану і вказує на те, що предикативні прислівникові слова за своєю семантикою є частиною дієслова. Виступаючи у функції головного члена односкладних безособових речень, вони утворюють аналітичну синтаксичну морфему, оскільки мають знівельовану парадигму словозміни. Прислівник є найпериферійнішим типом предикатів, його специфіка як предикатного знака полягає в тому, що він виступає синтагматичним класом слів, який виконує функцію ознаки щодо іншої ознаки (див.: [2, с. 217]). У сфері семантики аналітичних дієслів стану І.Р.Вихованець, К.Г.Городенська вичленовують групу лексем психічного й фізичного стану людини (наприклад, *радісно, лячно, легко, сумно, важко, смішно, соромно, досадно, нудно, завидно* та ін.) [2, с. 296–297]. Обстеживши все різномаття лексичної семантики відприслівникових дериватів стану, Н.В.Кавера вирізняє предикати внутрішнього й зовнішнього стану. У складі одиниць внутрішнього стану вона розмежовує предикати фізичного (фізіологічного), емоційно-психічного та інтелектуального стану людини [3, с. 6–10]. Наприклад: – *Правда, тепер тобі ніщо не страшно, коли не побоявсь покинути батька* [4, с. 226]; *Усі злились у одно серце і в одну душу; і тяжко було всім, і радісно* [4, с. 171]; – *Мені більш їх жаль, ніж досадно; більш досадно, ніж страшно* [4, с. 136]; – *Не те мені шкода, що три полки одпало, а*

те, що честь, правда поламана [4, с. 136]; / Осауленкові було якось **ніяково** [4, с. 196]; Аж **сумно** йому стало [4, с. 87]; Та **байдуже** мені було про його: я думав про стару матір, про молоду пару [4, с. 222]; Аж **дивно** стало моему козакові, що то чоловік зможе, як захоче! [4, с. 124]; **Завидно**, мабуть, стало проклятим сіромахам, що в городового козака повно в господі [4, с. 99]; Себто, бач, що Сомко має в Переяславі свої крамні комори в ринку, так васютинцям і **звадливо** [4, с. 45]. За своїми семантико-синтаксичними властивостями такі предикати відкривають одну чітку суб'єктну позицію, найважливішою формою реалізації якої виступає давальний безприменниковий відмінок [7, с. 121], на відміну від дієслівної та прикметникової предикативних лексем, котрі прогнозують функціонування суб'єкта лише у формі номінатива. Це дає підстави кваліфікувати давальний відмінок як спеціалізований морфологічний засіб вираження суб'єкта стану [3, с. 6–10]. Отже, відприслівникові деривати перебувають на абсолютній периферії реалізації предикатів стану на формально-граматичному рівні.

Як підсумок виділимо таке: на формально-граматичному рівні логічний предикат стану може отримувати реалізацію за допомогою морфологічних форм дієслова, прикметника та прислівника. Вершинним елементом ієрархічної системи реалізацій предиката виступає особова форма дієслова зі значенням стану, що є центральною частиною мови та центральним ознаковим словом. Другу позицію ієрархії займає предикативний прикметник, для якого ознака предмета набуває форм статичності. Ад'єктив якісно характеризує предмет. Периферійну, найнижчу ділянку системи частиномовних реалізацій предиката стану сучасної української мови обіймає предикативний прислівник, що вказує на статичну, неконтрольовану, позбавлену динаміки ситуацію й виконує "функцію ознаки щодо іншої ознаки" (див.: [2, с. 217]).

Питання ієрархічності відношень у системі частиномовних реалізацій предиката стану потребує подальшого аналізу як на семантико-синтаксичному, так і на формально-граматичному рівнях.

Література

1. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення [Текст] / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1983. – 219 с.
2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови [Текст] / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська ; за ред. І. Р. Вихованця. – К. : Унів. вид-во "Пульсари", 2004. – 400 с.
3. Кавера Н. В. Семантична типологія предикатів стану [Електронний ресурс] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Кавера Наталя Вікторівна ; Національна академія наук України. Ін-т укр. мови. – К., 2008. – 25 с.

4. Куліш П. О. Твори [Текст] : в 2 т. / вступ. ст., упоряд. і приміт. Є. К. Нахліка ; ред. тому М. Д. Бернштейн. – [2-ге вид.]. – К. : Наук. думка, 1998.

Т. 1 : Прозові твори. Поетичні твори. Переспіви та переклади. – 752 с. – (Б-ка укр. літ. Укр. нова літ.).

5. Леута О. І. Семантико-синтаксичні параметри українського дієслова: [Текст] / О. І. Леута. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. – 404 с.

6. Леута О. І. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові [Текст] / О. І. Леута. – К. : Такі справи, 2008. – 208 с.

7. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій [Текст] / М. В. Мірченко. – [2-ге вид., переробл.]. – Луцьк : РВВ "Вежа" Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 393 с.

УДК 821.161.2.09

В.М.Пашенко

Порівняння як стилістичний засіб актуалізації художніх образів (на матеріалі прозових творів П.Куліша)

У статті досліджуються особливості актуалізації художніх образів за допомогою порівняння. Аналізується роль цього стилістичного засобу в індивідуальному когнітивному стилі.

Ключові слова: індивідуальний когнітивний стиль, художній образ, порівняння, мовна особистість.

В статье исследуются особенности актуализации художественных образов с помощью сравнения. Анализируется роль этого стилистического приёма в индивидуальном когнитивном стиле.

Ключевые слова: индивидуальный когнитивный стиль, художественный образ, сравнение, языковая личность.

The article is mainly dedicated to the question of actualization of images with the help of simile. Special attention is paid to the analysis of this stylistic device through individual cognitive style.

Key words: individual cognitive style, image, simile, language personality.

Мова є універсальним засобом спілкування, збереження історичної пам'яті, надбавь духовності, самоусвідомлення та ідентифікації народу. А звернення лінгвістів до поняття "мовна особистість" підкреслює виняткову роль мови в житті окремої людини і суспільства в цілому.